

RETÒRICA A LA MALNOMINACIÓ (SOBRENOMS DE CATALUNYA NORD)

Pasqual Tirach i Alventosa

1. Introducció

Si ens refiem únicament del model logicosemàntic de classificació de malnoms, ens enfrontem a una confusió entre el significat de la paraula (semàntica del renom) i el motiu que generà el malnom (origen del renom)¹. Suposar més del que diuen els sobrenoms és pecar per interpretació a posteriori. Descuidar la ironia, la polisèmia, la motivació... és pecar per simplicitat. Estem persuadits que cada un d'aquests aspectes mereix una anàlisi pròpia, amb les seues tècniques i les seues rúbriques de classificació. Hem de treure dels sobrenoms conclusions complexes (referents a la fonètica, als contactes de llengües, a la morfosintaxi, a les anècdotes, al sentit de les paraules...), conclusions que, conjuminades, donaran una imatge múltiple i per consegüent més completa (encara que estàtica), de la societat que els produeix².

Proposem avui una reflexió sobre els malnoms de la Catalunya Nord des d'un enfocament retòric, o sigui plantegem el tema de la riquesa creativa en una producció popular i espontània com són els sobrenoms. Quines

---

¹ No es poden admetre "Carbassó" en el grup *semàntic* del "físic", ni "en Gallina" en el grup dels oficis. Respectivament, s'han de classificar a "vegetals" i a "animals". Les motivacions que els engendraren (a causa del seu físic o a causa de la seua feina) pertanyen a la classificació *etiològica* dels sobrenoms.

² És l'objecte de la tesi doctoral que hem presentat a la Universitat de Perpinyà, *Malnominació a la Catalunya Nord, estudi sincrònic dels sobrenoms nord-catalans, testimoniatges lingüístics i culturals*, al desembre del 1997.

figures retòriques apareixen en la malnominació, respecte als orígens recollits?

Si considerem que, en el fons, el sobrenom descriu la persona mitjançant caràcters objectius que la defineixen en el seu ésser (o sigui que existeix una causa objectiva, que tothom coneix o aprecia, o almenys conegué i aprecia en el seu temps), parlarem de la *funció cognitiva* del sobrenom.

La nominació se fa per transferiment de sentit: dóna a una persona un nom que pertany a una altra cosa, associada sigui per similitud -és el cas de la metàfora, de la hipèrbole- sigui per contigüitat -dins una metonímia, una sinèdoque o una comparació. Algunes figures³ coincideixen amb la totalitat (o quasi totalitat) dels motius generadors (físic, caràcter, procedència...), d'altres -per essència- només són vehiculades per una única font semàntica (per exemple l'antonomàsia).

Els exemples pertanyen a un corpus de 13.300 sobrenoms recollits oralment a tots els pobles de la Catalunya Nord. La xifra que segueix el sobrenom correspon a la numeració de *L'Atlas Linguistique des Pyrénées Orientales*⁴.

2. Metonímia i sinèdoque

La metonímia i la sinèdoque són trops que designen un objecte pel nom d'un altre objecte amb el qual forma un conjunt, un tot físic o metafísic. O la idea de l'un és inclosa en la idea de l'altra. Els vincles són causa/efecte, continent/contingut, objecte/procedència de l'objecte, marca/producte, el tot/una part, l'espècie/el gènere, singular/plural...

De les nostres classificacions, n'hem descobert molts casos lligats a un producte, al nom d'un lloc o, encara, a un objecte utilitzat. Contràriament a la metàfora, basada essencialment en la comprensió, la metonímia té com a funció primària la referència ja que es focalitza precisament sobre un aspecte, el que ens interessa, l'essencial, tot ocultant la resta.

---

³ Situem els fenòmens de truncació de la paraula (síncope, apòcope...) com a accidents fonètics, i no com a recursos estilístics.

⁴ Guiter E, (1966). *Atlas Linguistique des Pyrénées-Orientales*, París.

El poble memoritza anècdotes gràcies a metonímies: EL MANSOUR (232) és el nom del vaixell sobre el qual s'embarcà el motejat. LO TAHITÍ (30), l'home hi passà set anys com a militar.

Dos exemples a penes il·lustren el tema en la rúbrica "físic": EN PARPELLA (34), per un individu que no s'hi veia bé. L'HIRONDELLE⁵ (43), que es refereix a la cançó *L'Hirondelle du faubourg*. S'hi designa, amb nom d'animal, un personatge que, accessòriament, torteja. El nostre motejat era ranc.

Un bevedor de cervesa ens proporciona un magnífic cas on s'associa la marca i el producte: LA MEUSE (56). De la mateixa manera, i amb més grans recurrències, les professions apareixen mitjançant el nom de la botiga o de l'empresa: EN DÉPÊCHE⁶ (209); el producte venut, que sigui animal o vegetal: COL I FLIE⁷ (62), L'ARENGADA (58); la marca del producte: LA VACHE QUI RIT (172) per a una formatgera i EL KAIFÀ (62) per a un ambulant que venia cafè. El gremi dels fusters ens ho retrauria per sempre més si no citàvem la metonímia més estesa a tot el domini professional de la sobrenomenació nord-catalana: EN BOLILLA⁸.

Entremig de les activitats d'oci, algun músic, EL GUILLES (324) porta com a motiu el nom de la seua cobla. LA PEDALA (61) és clarament afeccionat a la bicicleta. A aquest partidari declarat del comunisme, l'han batejat L'ULL DE MOSCOU (34).

Les diferències en el parlar (la llengua és una metonímia del país d'origen) denuncien la procedència: EN JOAN DELS DUROS (52), EL TANTO (61) i EN TIREU-LA (183) són del Principat de Catalunya. EL PERRO (53) és castellà.

Quan una apòcope o una afèresi d'un nom de família no es fa només amb intenció i costum hipocorístics, sinó amb voluntat de crear un joc de mot,

---

⁵ Oreneta

⁶ Periòdic

⁷ Per coliflor

⁸ Encenalls

hom pot parlar de metonímia del cognom: EN NYAC (246), que prové de Dunyach; EN TIC (171), de Tixador, pronunciat "a la francesa".

3. Hipèrbole

És una exageració evident que condueix a la desproporció, a l'amplificació. No dubtem que les xipoteres són les primeres a modificar la realitat, eixamplant i distorsionant els fets fins a fer-los adquirir un aspecte extraordinari.

Alguns episodis ens en proporcionen exemples. Un home que tan sols havia calat foc a una casa es va veure atribuir l'epítet hiperbòlic EN CREMAPOBLES (58). La vida matrimonial i en particular les baralles conjugals successives que s'infligia aqueixa parella amb plats voladors i embotits com a míssils, suggeriren als veïns el malnom EN TREPITJABOTIFARRES (183). Els casaments repetitius deixen perplexos els conciutadans: fins on anirà? CATORZEDONES (77), QUARANTADONES (144). Aquest altre fou criat per la mare i les ties i se li atorgà el privilegi de dir-se EL TRESMAMÀS (171). Com veiem, les xifres permeten multiplicar, ampliar la realitat. Esmentarem LA ROSINA SETESPATLLES (246) i LA TRETZETETES (56) per a dues dones de pitreres sensorials i EN MILHOMES (27) per una minyona de caràcter bastant alegre. D'altres mitjans hipèrbolics afecten el físic. La sufixació (amb valor augmentatiu) intensifica l'amplada del sexe: EN CONYARRO (31), EN COLLASSA (31).

La combinació de paraules que pertanyen a camps lexicals allunyats, com són el cos humà i els metalls, permet de qualificar hiperbòlicament les qualitats o els defectes de certs individus: MORROS DE FERRO (33) per a un trompetista, LES MANS D'OR (56) per a un estibador, ESQUENA DE PLATA (34) era geperut, EN SEMELLE DE PLOMB (183) era lent i gandul.

De la mateixa manera l'atribució d'un títol honorífic *fictici* a un quidam, el transporta a un rang superior: EL PRINCE D'ORELLÀ (325), EL MAIRE DE STRASBOURG (246), EL MAIRE DE GALBA (348) i... SANTCOLLÓ (350).

4. Perífrasi

És una expressió composta, una circumlocució que expressa una idea continguda en un mot per mitjà d'altres mots.

Els sobrenoms es presenten així: verb + substantiu.
De cops s'amplien a: verb + article + substantiu,
o, encara,   verb + pronom + substantiu.

N'hem recollit gairebé en totes les rúbriques que originaren els sobrenoms.

La més prolífica és el físic: CAÇANIUS (258), LLEPAESTELES (33), GAITA LA LLUNA (267) per tres persones que caminaven, amb els ulls enlaire, mig aclucats.

MASTEGAMOSQUES (323) designa un home que feia anar incessantment les barres. EN TRENCAHOMES (231) evoca la força física del motejat.

La temàtica professional ens proporciona bastants exemples. Citem DOBAR-HI SABATES (50), per un sabater, EN BUFACOGOT (74) per un perruquer.

Les activitats no permanents, les afeccions, els lleures són rics d'il·lustracions, com ara: EN MATAPERDIUS (179), és un clàssic caçaire, EN PICAFIGUES (224) un "espigolaire" i EN MENJABOLES (259) un que s'afartava de boles de picolat.

Les troballes més inesperades les férem en els sobrenoms motivats per la procedència del portador: EN MATAPELLANS (54) recorda el difícil episodi de l'exili "espanyol". EL PIXA DE GARELL (28) s'ha de relacionar amb els costums jueus...

Finalment alguns jocs de mot a base del nom de família són construïts en perífrasi: EN GIRABRASA (56) i ESCANYAGATS (28) són dos exemples originats pels patrònims Tornafocs i Escané.

Hom haurà remarcat la proximitat entre les perífrasis del model verb+substantiu i els compostos tipus 'tocamanetes', que són productes de

la morfologia catalana. És clar que aquesta experiència lingüística, aquest *vécu* participa de la creació i convida, amb tota facilitat, a produir tals perífrasis.

5. Antífrasi

L'antífrasi permet expressar una idea mitjançant el seu contrari, i presentar així una paraula desagradable amb aparença neutra o, evidentment, el contrari. En el cas dels sobrenoms voreja en permanència la ironia.

Citem alguns exemples recollits en la major part de les nostres rúbriques.

Episodis: LE MAQUISART (178), que no entrà mai en resistència.

Físic: EN JA T'HE VIST (59) per a un miop.

Caràcter: EN TERRETREMBLE (55) era lent i gandul.

Professions: CAGACREMA (262) per a un pastisser, EN SERRACROSTONS (43) per a un forner, EN MASTEGAPANYS (209) per a un serraller, EN CREMALLAPINS (177) per a un alberguer. En aquests casos el verb porta tota la càrrega irònica que ridiculitza l'ofici. Se'n troben amb base substantivada: EN COCHENILLE⁹ (183) per a un empleat municipal, encarregat dels... jardins.

Activitats: EN BOTABORRATXES¹⁰ (147) més aviat tenia costum de buidar-les.

6. Mimologia

Amb mimologia s'entén habitualment un acostament de seqüències del llenguatge no articulat (com ara el cant d'un ocell) a seqüències de llenguatge articulat. Com per exemple "blat-segat", que interpreta el ritme del cant de la guatlla. Ampliem aquesta definició als sobrenoms

---

⁹ Cotxinilla, paràsit que mata les plantes.

¹⁰ Botar = botir, inflar.

que, mitjançant segments fràstics, volen imitar un soroll o un moviment¹¹.

Citem UN I UN FAN DOS (60), que va ser inspirat pel balanceig d'un coix.

7. Comparació

La comparació - o símil- és una figura retòrica construïda en la major part dels casos a partir de la juxtaposició d'un element (essencialment del camp lexical del cos humà) amb un element d'un altre camp semàntic. La comparació s'estableix entre la característica que es vol subratllar i el factor exterior, habitualment (re)conegut per tots. El nexa comparatiu és la preposició DE.

Els exemples més abundants provenen del físic que s'inspira igualment dels objectes com dels animals o dels vegetals:

MOSTAIXA DE GUILLA (209), CAP DE CARBASSA (31), CAMES DE COLLAR (28), BARBA DE GANXOLA (31), EN CARA DE LLUNA (246), LA COLL DE FIDEU (54), NAS DE BIRO (64), L'ULL DE POP (54), EL GARRES DE PERDIU (231), L'ESQUENA DE CAIRÓ (50).

En els malnoms motivats pel caràcter de la persona, trobem: EN CLOSCA D'ARAM (221).

I potser el més original de la sèrie, el sobrenom de la dona d'un matalassaire: EL CUL DE LLANES (221).

8. Al·literació

L'al·literació neix de la repetició d'un mateix so dins una clàusula gramatical. Els exemples que la il·lustren provenen d'onomatopeies: MICORE-MICORIS (42), LA RATXINXUNA (330).

9. Antonomàsia

---

¹¹ No es tracta de l'onomatopeia, que s'acontenta de reproduir els sons, com ara PAF, del soroll del bastó d'un coix.

És una figura retòrica que consisteix a substituir un apel·latiu per un nom propi. En el nostre cas, el sobrenom és un nom d'un personatge conegut. Vet aquí alguns exemples:

Episodi: EN TARZAN (74), caigué de culs d'un arbre.

Físic: LAGARDÈRE (221), del nom de l'heroi de la sèrie televisada *Le Bossu*, per a un geperut.

Caràcter: MME. OLSON (53), és la dolenta heroïna d'una sèrie americana.

Professió: EN SURCOUF (56), perquè era mariner.

Activitat: BROUSSE (33), conegut jugaire de rugbi, que donà el seu nom a un *amateur*.

Procedència: BEN BAREC (41), futbolista oriünd d'Àfrica. El motejat provenia d'aqueix continent.

Nom: LA TATE DE TASSIGNY (50) format a partir del patrónim del motejat, Delate, i del nom del general francès Jean de Lattre de Tassigny.

L'abundància de sobrenoms creats a partir d'una figura famosa fa de contrapès de cara al nivell de despersonificació dels malnoms, engendrada per una concepció zoomòrfica dels conciutadans. La creació, mitjançant l'antonomàsia, s'oposa a la metàfora.

10. Mitologisme

Aquesta figura, en relació directa amb la precedent, fa ús exclusiu de noms propis religiosos, com ara els déus o deesses o els sants. En trobem alguna il·lustració en els nostres sobrenoms:

EL BON DÉU (44), EL CRISTO (324),
EN SANT GALDRICH (42),
EN SATAN (37), EL DIMONI (59).

11. Símbol

A mig camí entre al·legoria i metàfora, el símbol es distingeix per la seva polisèmia i les seves diverses aplicacions:

EN DICTATURE (264), que reclamava una autoritat governamental més forta.

EL PARDON (41), sempre s'excusava.

EN FISICA (259), feia màgia.

El concepte de la llei té molts seguidors: LA LLEI (37), que repetia a qui ho volia sentir: "la loi, c'est moi"; LA LOI (27), (144), per a dos guardaterres que portaven aquestes paraules sobre l'uniforme.

EN MONOPOLE (257), del seu caràcter.

12. Metàfora

La metàfora és una figura amb la qual hom transporta el sentit propi d'un mot a una altra significació. Absorbeix el detall real i el substitueix, amb benefici, per un objecte-imatge, relacionat amb el precedent per una certa semblança.

Per consegüent, en els sobrenoms, funcionen essencialment en les categories semàntiques que serveixen un punt de comparança, físic o moral, entre altres.

Vegem-ne alguns exemples:

Físic   EL MOSQUIT¹² (61)   L'ESCAROLA¹³ (393)   EN XIRINGA¹⁴ (258)

---

¹² Petit

¹³ Frisada

¹⁴ Prim

Caràcter	EL XAI ¹⁵ (71)	LA CHICORÉE ¹⁶ (53)	LA PEDREDAGA ¹⁷ (221)
Professió	EL GORP ¹⁸ (145)		
Activitat	EL CUCUT ¹⁹ (264)		
Nom	EL COLOM ²⁰ (33)	EL RABASSÓ ²¹ (50)	EL CASSOT ²² (33)

13. Eufemisme

L'eufemisme, si el considerem des d'un punt de vista lingüístic, és una figura que serveix per reduir una impressió desagradable mitjançant la substitució d'una paraula prohibida per una expressió desviada.

En els sobrenoms, és en el camp semàntic més tabú (sexu i escatologia) que hem puat alguns exemples:

LA CONILL D'OR (58), EL CONILLSEC (63), EN LLEPAPERILLES (55), EN XUGAFIGUES (50) que demostren com, gràcies a unes expressions zoològiques o vegetals, hom disfressa el sexe de la dona sota una aparença eufemística. Tret de l'interès merament lexical²³ que subratlla encara la qualitat conservadora dels sobrenoms, ens qüestiona l'autenticitat d'aquests eufemismes: d'una banda, en el conjunt, els sobrenoms denoten més aviat un valor disfemístic, en el sentit que no prenen en compte ni la decència, ni la delicadesa, ni el pudor. Hom s'adona que tot allò que la societat titlla de brut, d'obscè o d'irreverent se retroba en els malnoms (com ara en EN PIXABARRAL, CAGAFIDEUS, CAL SANT COLLÓ, EN MENJACAPPELLANS, EN MENJAMERDA, LES PIXOSES...) deixant el pas a tot allò que la censura social hagués prohibit. Sembla contradictori, doncs, que la malnominació usi eufemismes. D'altra banda, aquestes expressions, que en un principi devien efectivament amagar una realitat incòmoda, passaren a la llarga al lèxic general i es van integrar en el corpus de

---

¹⁵ Dolç

¹⁶ Bruta, negra

¹⁷ Dolent caràcter

¹⁸ Capellà

¹⁹ Famós xiulaire

²⁰ Non de família (NF)=Colomer

²¹ NF=Rabassa

²² NF= Delcasso

²³ "Conill" i "perilla" són dues paraules que han desaparegut del lèxic rossellonès

paraules tabús.

Pensem que tots aqueixos recursos retòrics han tingut (tenen encara?) eficiència. El grau de contundència és relatiu a la generació i a la cultura que va generar el malnom.

Algunes interrogacions persisteixen, en particular respecte a l'eufemisme, que ens deixa perplexos, ja que no coincideix amb l'ús habitual del sobrenom. Busquem també més exemples per il·lustrar la mimologia que se'ns presenta amb un hàpax convincent però aïllat.

Finalment, més d'una figura retòrica ha quedat cotiva (paronomàsia, al·lusió, sinestèsia...) i no perdem esperança de poder il·lustrar-les, si més no amb exemples d'altres comarques catalanes que ens confiarien membres de la Societat d'Onomàstica, lectors d'aquest article.

En tot cas, aquest enfocament retòric ens ha permès de subratllar la riquesa creativa de la malnominació, terreny on imaginari i realitat se combinen. D'un costat, la retòrica, l'imaginari, la paraula que compendia l'individu amb tota la poètica que l'acompanya; i de l'altre, la dura realitat, l'aspecte físic o el caràcter del motejat.

Tipologia estilística dels sobrenoms:

FIGURES RETÒRIQUES

Metonímia	EN BOLILLA (141)
Hipèrbole	LA TRETZATETES (56)
Eufemisme	EL CONILLSEC (63)
Perífrasi	EN BUFACOGOT (74)
Antífrasi	EN J'HA T'HE VIST (59)
Mimologia	UN I UN FAN DOS (60)
Al·literació	LA RATXINXUNA (330)
Comparació	L'ULL DE POP (54)
Antonomàsia	EN SURCOUF (56)
Mitologisme	EL BONDÉU (44)
Al·legoria	EL PARDON (41)
Metàfora	EL MOSQUIT (61)